

ÚROVEŇ ŠŤASTIA A SPOKOJNOSTI OBČANOV V KONTEXTE EKONÓMIE ŠŤASTIA

THE LEVEL OF HAPPINESS AND SATISFACTION OF CITIZENS IN THE CONTEXT OF THE ECONOMY OF HAPPINESS

JANA FENDEKOVÁ^a, MARTA ORVISKÁ^a

jana.oncakova@gmail.com, marta.orviska@umb.sk

^a Matej Bel University in Banská Bystrica, Faculty of Economics, Department of finance and accounting, Tajovského 10, 975 90, Banská Bystrica, Slovakia

Abstract

This article deals with a historical development of happiness as well as the way it influenced individual economic streams. The objective is carried out in two lines, with regard to historical genesis, macroeconomic and microeconomic view of quantification of the happiness. We present results of the analysis from the sources of HPI (Happy planet index) and Eurobarometer databases. These data rather focus on satisfaction of the population, but when the person is very satisfied or satisfied we can assume that the person is also happy. The analysis has shown that the order of individual EU Member States is consistent on the basis of data from these two sources. But values within these sources differ from one another, with higher values within the Eurobarometer data. Results of the analysis are different when comparing data from the HPI and Eurobarometer databases, but the lowest values are common for both sources (i.e. Romania, Greece, Bulgaria). However, as these values increased, differences between the stated sources increased as well. Based on the data normalization, in case of concept of happiness, we conclude that both sources are relevant to the examination of happiness.

Key words

Economy of happiness, happiness, prosperity, possessions, satisfaction.

JEL klasifikácia

D10, D19, E29

1. Úvod

Koncept šťastia sa stal globálnou témou, pretože vedecko-výskumné pole šťastia je veľmi zaujímavé hlavne z pohľadu prepojenia viacerých vedných disciplín. Prepájajú sa vedné disciplíny ako sociológia, psychológia a ekonómia. Preto je problematické určiť mieru šťastia a na druhej strane aj nešťastia. Pretože ak sa zamyslíme, tak človeka skôr ovplyvnia negatívne udalosti, ktoré si skôr zapamätá, ako tie pozitívne udalosti (Lenoir, 2013).

Ako koncept šťastia vplýva na jednotlivé ekonomické prúdy? Ako môžeme kvalifikovať a potom kvantifikovať, tak ťažko definovateľný koncept? Koncept, ktorý je funkciou priestoru a času a súčasne odkazuje na niekoľko vedných oblastí. V článku sme sa zamerali na genézu konceptu šťastia v ekonomických teóriách, ale budem skúmať aj pocit šťastia a spokojnosti v krajinách EÚ na základe údajov z World Happiness Report a z databázy Eurobarometru. Tieto údaje následne porovnam a vyhodnotím. Pri World Happiness Report sme sa zamerali na skóre šťastia ako makroekonomický ukazovateľ. Avšak v databáze Eurobarometru sme skúmali jednu konkrétnu otázku, a tou bola spokojnosť jednotlivca so svojimi životnými podmienkami, čo predstavuje skôr mikroekonomický pohľad na koncept šťastia. A práve porovnanie

makroekonómie a mikroekonómie s ohľadom na koncept šťastia je cieľom prezentovaného článku.

Pri analýze použijeme rôzne metódy výskumu, pričom hlavná metóda je grafické zobrazenie spokojnosti a skóra šťastia jednotlivca v krajinách EÚ pomocou programu Ewiev v období od 2015-2018. Na základe našich zistení budeme dedukovať, aká je úroveň šťastia a spokojnosti. Avšak naše údaje majú odlišné merné jednotky, teda tieto údaje budeme štandardizovať, pre lepšiu porovnateľnosť. Naším predpokladom je, že jednotlivci žijúci v severských krajinách budú šťastnejší ako jednotlivci žijúci v krajinách, kde bola centrálne plánovaná ekonomika.

2. Ekonómia šťastia

Otázka šťastia je neoddeliteľná súčasť histórie ekonómie. Pri koncepte šťastia je dôležité skúmať vzťah bohatstva a šťastia, ako to bolo v minulosti. Ako napríklad pri fyziokratoch, či merkantilistoch, kde tento vzťah bol určovaný spôsobom organizácie. Liberalizmus, ktorý poukazoval na bohatstvo na jednej strane a bohatstvo a šťastie na druhej strane. Dôležitým medzníkom je rok 1776 a práca Adama Smitha "Bohatstvo národov". Smith ako zakladateľ klasickej ekonómie bol morálny filozof, ktorý skúmal harmóniu spoločností na základe toho, že individuálne záujmy vedú alebo slúžia kolektívnym záujmom vo svojom diele "Teória mravných citov" už v roku 1759, teda 17 rokov pred zverejnením diela "Bohatstvo národov" (Ait, 2011).

Za zakladateľa konceptu ekonómie šťastia by sme mohli považovať Léona Walrasa, pretože rozvíjal vo svojej práci tému voľného obchodu, pretože svoje poznatky prepájal so sociálnou spravodlivosťou. Pre Walrasa ekonómia predstavovala spoločenskú vedu, keďže hodnota majetku už nie je určená množstvom práce potrebnej na jeho výrobu, ako to bolo v prípade Ricarda a Marxa, ale záleží na jeho vzácnosti a užitočnosti. Fungovanie trhov je jadrom jeho myslenia, reflexie, ktoré vyvrcholilo v roku 1874 teóriou všeobecnej rovnováhy. Táto teória začína predpokladom, nasleduje intuícia a končí výsledkom. Predpokladom je čistá a dokonalá súťaž. Intuícia je vzájomná závislosť všetkých trhov. Výsledkom je, že ceny, množstvá, ktoré sa majú vyrábať a spotrebúvať, umožňujú každému zainteresovanému subjektu maximalizovať svoj pocit šťastia a spokojnosti, vďaka uspokojovaniu svojich potrieb a dosiahnuť optimálny výsledok (Silbert, 2013).

K liberalizmu sa pridáva utilitárska hypotéza, ktorá legitimizuje myšlienku, že obohacovanie môže viesť k zlepšeniu kolektívneho blaha. Walras prispieva k vedeckému výskumu voľného obchodu a zdôrazňuje podmienky jeho vzniku. Obchod je koreňom vytvárania bohatstva, ktoré podporuje rozvoj a tým vedie aj k zvyšovaniu miery kolektívneho šťastia (Silbert, 2013).

V roku 1971 dvaja psychológovia Brickman a Campbell zistili, že zlepšenie životných podmienok nemá vplyv na individuálne šťastie, čo dokazujú na základe fenoménov závislosti a odolnosti. V roku 1974 americký ekonóm Easterlin spochybňuje túto spojitosť. Ukazuje sa, že zvýšenie HDP nemusí nutne znamenať zvýšenie pocitu šťastia u jednotlivcov. Podľa Easterlina medzi rokmi 1964 a 1970, hoci bohatstvo USA vzrástlo o 60 %, ľudia neboli šťastnejší. V roku 1976, Scitovsky vo svojej knihe „Ekonomika bez radosti“ vysvetľuje, že materiálny komfort a absencia utrpenia/trápenia sú nevyhnutnou, ale nie postačujúcou podmienkou šťastia. Ľudia hľadajú nielen pohodlie, ale aj určitú stimuláciu, motiváciu, novotu, či výzvy. Od roku 1990 mnohé diela obohatia tento prúd reflexie o ekonómii šťastia. V roku 2005 Layard vo svojom diele „Cena šťastia“ navrhuje formu objektívneho merania šťastia založeného na neurovede, keďže podľa neho lekárske zobrazovanie môže vizualizovať určité oblasti mozgu, ktoré sú stimulované, keď je človek šťastný. V roku 1972, správa MEADOWS umožňuje pochopiť, že prírodné zdroje a životné prostredie, ale aj jeho znečisťovanie môžu vplývať na HDP, a teda na zelené HDP.

HDP ako štatistický ukazovateľ ekonomickej a sociálnej výkonnosti krajiny má svoje limity. Ako príklad môžeme uviesť domáce a voľnočasové aktivity, ktoré nie sú zahrnuté v tomto ukazovateli, v správe Stiglitz (2009) sú odhadnuté približne na 35 % HDP Francúzska. Neberú sa do úvahy ani napríklad náklady na obranu. Niektoré rýchlo sa rozvíjajúce tovary a služby, ale aj produkty s vysoko vyspelou technológiou, sú v nedostatočnej miere oceňované a teda ich meranie na základe ukazovateľa HDP nie je adekvátne. V súvislosti s týmito kritikami sa objavili pokusy o doplnenie ukazovateľa HDP (Levy, 2015). V roku 1972 kráľ v Bhutáne obhajoval pojem Hrubé národné šťastie, HNŠ, pretože tento indikátor bol viac v súlade s kultúrou jeho krajiny ako indikátor HDP. V roku 1990 sa OSN rozhodla vypočítať index ľudského rozvoja, ktorý sa zakladá na troch kritériách: dlhovekosť, a zvlášť zdravie, vzdelanie a životná úroveň. Tento index bol zostavený ekonómami ako Amartya Sen a Mahbawa Ulhaqa (Belefkih, 2016).

V súčasnosti sa danou problematikou a teda konceptom ekonómie šťastia zaoberajú viacerí odborníci, v podmienkach Slovenskej republiky je to hlavne Čaplanová a Orviská (2010), ktoré skúmali jednotlivé determinanty subjektívneho šťastia. Tiež skúmajú ekonomické a demografické charakteristiky. Na základe regresnej analýzy prišli k záverom, že ľudia sú rôzni a aj ich reakcie a motívy sú rozdielne a teda aj politika, snažiaca sa o maximalizáciu šťastia občanov, bude pre každú krajinu špecifická a silno koreluje s obyvateľmi danej krajiny.

V zahraničí sa danou koncepciou zaoberajú viacerí autori. Hudson (2006) vo svojom článku „Inštitucionálna dôvera a subjektívny blahobyt v EÚ“, pričom konštatuje, že dôvera (nedôvera) v Európsku centrálnu banku, EÚ, v jednotlivé národné politiky, či zákon a OSN má pozitívny (negatívny) vplyv na celkový blahobyt, ale aj šťastie obyvateľov EÚ (v 2006 bolo 15 krajín v EÚ). Teda aj inštitucionálne prostredie má priamy vplyv na subjektívny blahobyt a šťastie jednotlivca.

K slovenským odborníkom, ktorí skúmajú koncepciu blahobytu, či šťastia, tiež patrí Želinský (2010), ktorý skúma úroveň šťastia a blahobytu hlavne v prostredí obyvateľov SR, ktorí sú na hranici chudoby. Vo svojej štúdií si Želinský vytvoril dva indexy merania individuálneho blahobytu, ktoré sú vhodným doplnok pri odhade miery blahobytu, pretože sú v týchto indexov, zohľadnené viaceré rozmery chudoby. Prvý index hodnotí možnosť využívania základných služieb, ako elektrina, kúrenie, či vodovod, a tiež vybavenosť domácností produktmi dlhodobej spotreby. Druhý index je zameraný na analýzu štruktúry výdavkov domácností. Prišiel k záverom, že tieto indexy sú štatisticky významné, teda s rastom disponibilného príjmu domácností rastú aj tieto indexy a naopak. Avšak pri iných podmienkach a zohľadnení iných premenných, tieto výsledky môžu byť odlišné.

Želinský a kol. (2018) skúmal ako ekonomické charakteristiky vplyvajú na subjektívny blahobyt, ktorého súčasť tvorí aj šťastie jednotlivca. Vo všeobecnosti ich zistenia naznačujú, že ekonomické charakteristiky, ako demografické charakteristiky, majú významný vplyv na subjektívny blahobyt jednotlivcov na Slovensku. Ich zistenia sú teda v súlade s výsledkami získanými inými autormi v iných krajinách ako napríklad štúdiu Sun a kol. (2016), ktorá skúmala taktiež demografické charakteristiky a ich vplyv na subjektívny blahobyt v podmienkach Čínskej ľudovej republiky.

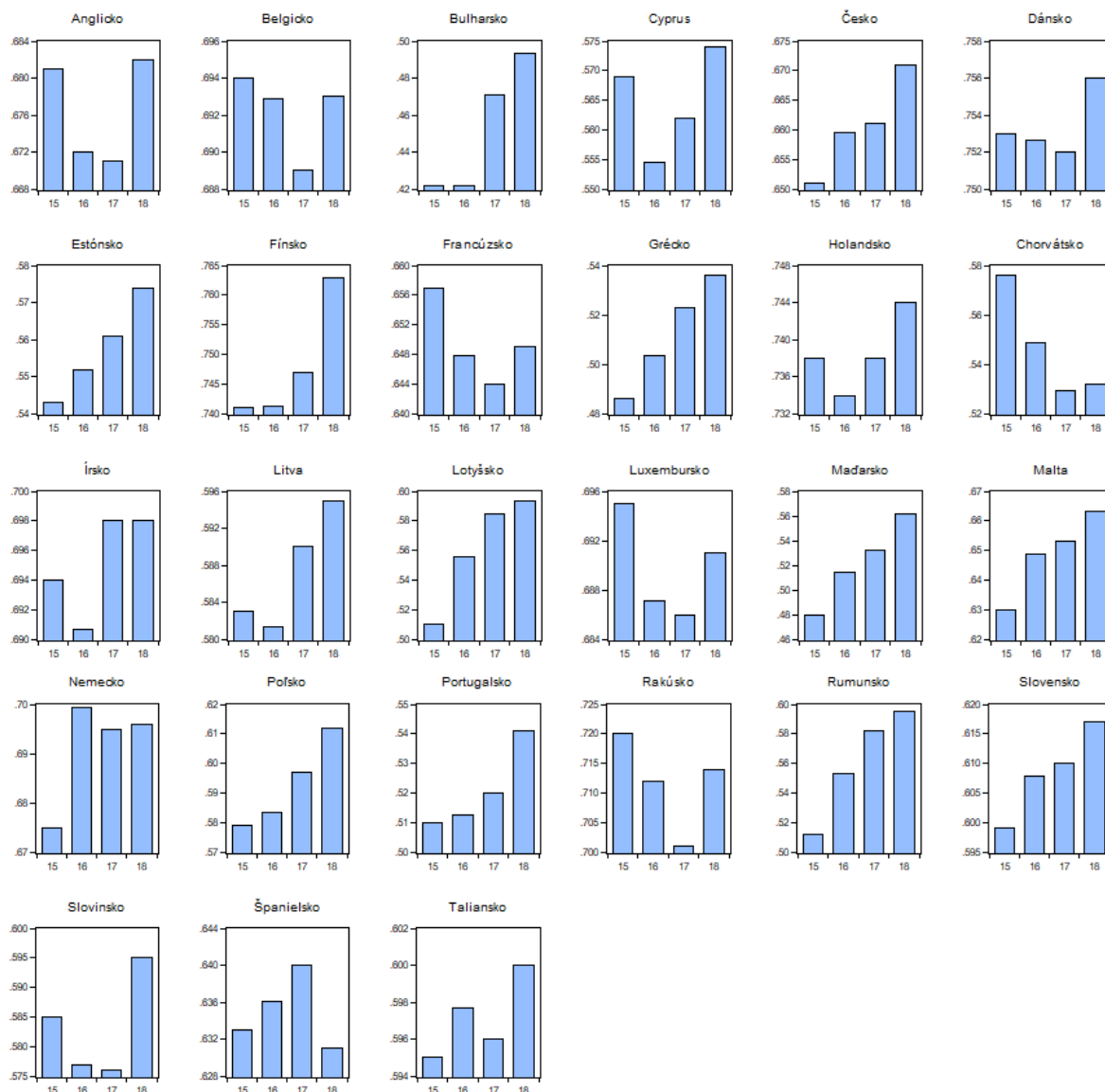
Tento smer v oblasti ekonómie sa vyznačuje odborníkmi ako Easterlina (2002, 2003), Oswald (1997), Freya a Stutzer (2000, 2002, 2004, 2007), Clark (2005, 2006), Devoine (2009). V rámci psychológie sa o danú problematiku zaujímajú Kahneman (2004), Diener (2010). Taktiež sociológ Veehoven (2010, 2005) a politológ Lana (2002), ktorí sú tiež predstaviteľmi zaoberajúci sa danou problematikou. Koncept šťastia je multidisciplinárny, keďže prepája viaceré vedné disciplíny a taktiež aj jednotliví odborníci vo svojich výskumoch sa nezameriavajú iba na jednu vednú disciplínu, ale prepájajú ich.

3. Meranie úrovne šťastia

V tejto časti zadefinujeme základné a najznámejšie ukazovatele, vďaka ktorým je možné merať úroveň šťastia ako napríklad v Bhutáne používajú namiesto HDP na obyvateľa ukazovateľ hrubého národného šťastia (HNŠ). Je to malá krajina s rozlohou 470 000 km² so 750 000 obyvateľmi, ktorá susedí s Čínou a Ruskom a príjem na jedného obyvateľa je 1500 eur ročne. Pokiaľ ide o bohatstvo merané na základe ukazovateľa HDP, je to jedna z najchudobnejších krajín sveta. Táto krajina otvorila svoje hranice pre turistov až v roku 1940 a dodnes má možnosť navštíviť túto krajinu iba 100 000 turistov za rok, s tým, že musia minúť denne okolo 200 euro. Prioritou v Bhutáne je duchovné a emocionálne blaho. Ich ukazovateľ hrubé národné šťastie je definované štyrmi kritériami a to dobrá správa vecí verejných, trvalo udržateľný hospodársky rozvoj, ochrana životného prostredia a ochrana kultúry. Táto krajina sa nazýva aj krajinou šťastia, pretože v národnom prieskume v roku 2005 sa 97 % respondentov považovalo za šťastných. V tomto prieskume boli objavené určité nejasnosti a problematické otázky, ktoré boli zohľadnené v roku 2010 a podiel šťastných obyvateľov klesol na 41 % (Whitaker, 2018). Teda mohli by sme dedukovať, že prvá metodika zohľadňovala viac makroekonomické aspekty, pričom druhá sa opierala viac o mikroekonomický aspekt jednotlivcov v krajine.

Ďalším indexom, ktorý vyjadruje úroveň šťastia je Index šťastnej planéty (Happy planet index - HPI), ktorý sa pokúša merať šťastie a kvalitu života vo vzťahu k životnému prostrediu, pričom ide o kvalitu ľudského života a efektivitu využitia životného prostredia. Teda štáty, ktoré dosahujú najvyššie hodnoty HPI, majú nízku ekologickú stopu a spotrebúvajú menej prírodných zdrojov ako ostatné skúmané krajiny. Index vyvinula britská nadácia Nová ekonomická nadácia (Nex economic Foundation – NEF). HPI bol prvý krát publikovaný v júli 2006 a jeho cieľom bolo predstavenie indikátora ľudského blahobytu, ktorý sa vzťahoval na využívanie zdrojov a zaťaženie prírody. Tento index je zverejňovaný každý rok vo World Happiness Report (2015, 2016, 2017, 2018) a jeho súčasťou je 151 krajín z celého sveta. Pre náš výskum sme si zvolili krajiny Európskej únie. Nasledujúce grafy predstavujú vývoj úrovne šťastia prostredníctvom skóra šťastia (Happiness score), ktoré tvorí súčasť HPI indexu pre krajiny EÚ v rokoch 2015-2018. Úroveň šťastia – Happiness score, nadobúda hodnoty 0-10, je súčasťou celkového indexu šťastnej planéty, ale pre náš výskum je dôležitá práve úroveň šťastia, na ktorú sme sa zamerali. Použili sme trajectory plot v stĺpcovej forme, ktorý sme vytvorili v programe Eviews.

Graf 1: Vývoj Happiness score v rokoch 2015-2018

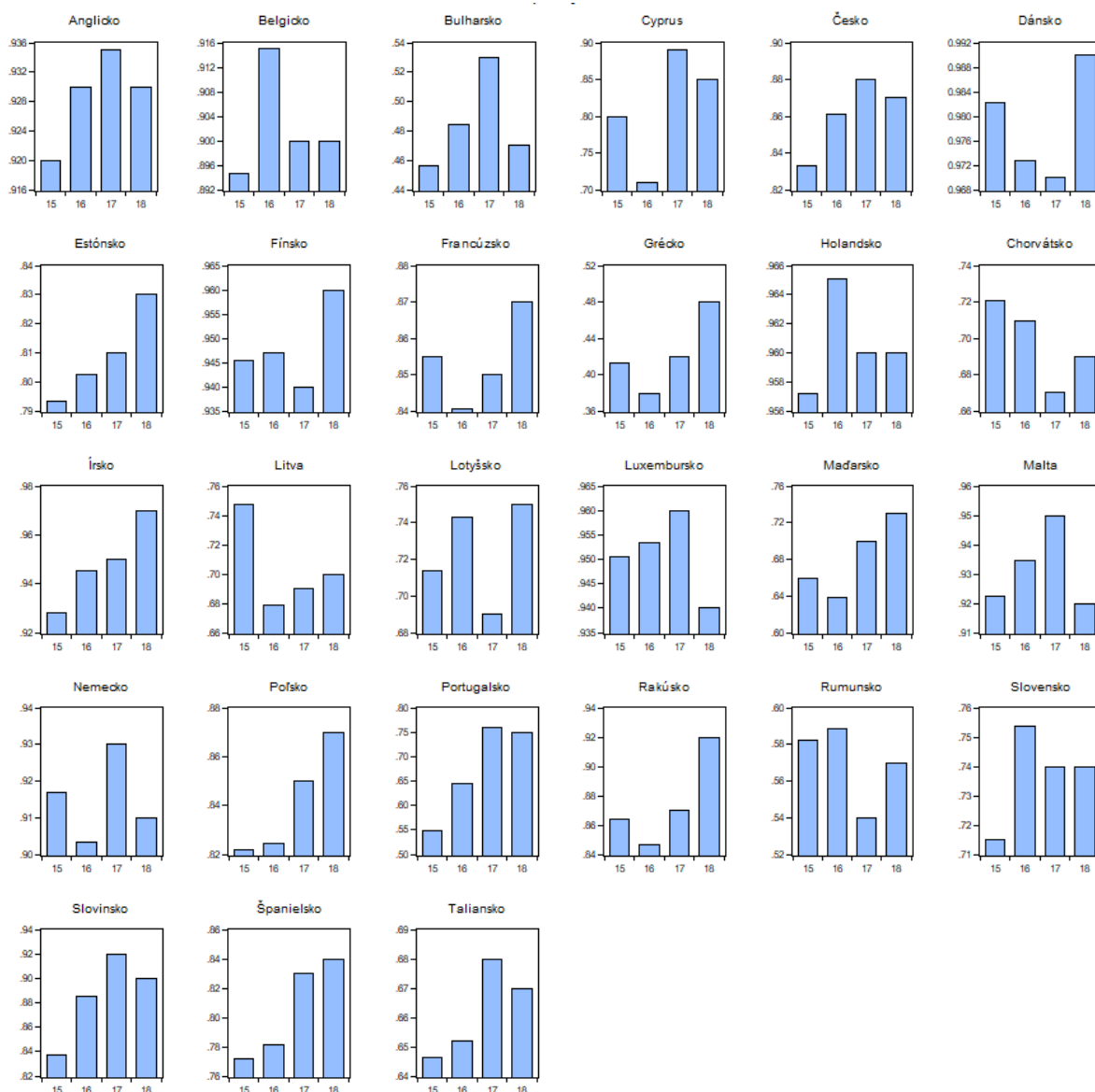


Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z World Happiness report 2015, 2016, 2017, 2018.

Na základe grafu 1, môžeme dedukovať, že najšťastnejší ľudia sú vo Fínsku, potom v Dánsku a Holandsku. Na druhej strane krajiny, kde hodnoty HPI sú najnižšie v EÚ sú Bulharsko, Grécko a Chorvátsko. V roku 2015 bol rozdiel medzi najnižšou hodnotou a najvyššou až 43 p. b., avšak tento rozdiel sa v nami sledovanom období znižuje a v roku 2017 bol nižší o 8 p. b. Krajiny, v ktorých skóre šťastia bolo najvyššie, sú Dánsko, Fínsko, Holandsko, Rakúsko, Nemecko. Na druhej strane tie najnižšie hodnoty sú v krajinách ako Bulharsko, Portugalsko, Grécko, Chorvátsko, Maďarsko. Skúmali sme tiež, ako sa skóre šťastia vyvíjalo v tomto období v daných krajinách, pričom sme zistili, že najvyšší nárast bol v Bulharsku o 17 p. b., rovnaká hodnota je aj v Maďarsku, ďalej v Rumunsku bol o 16 p. b. viac šťastných jedincov v roku 2018 ako v roku 2015. Obdobná situácia je aj v Lotyšsku v rovnakej miere. A v neposlednom rade aj Grécko znamenalo o 10 p. b. šťastnejších jednotlivcov.

Avšak najvyššie hodnoty v krajinách EÚ nadobúdajú severské krajiny a to nie len v rámci tohto indexu, ale aj pri prieskume uskutočňovanom Eurobarometrom, ktorý je skôr zameraný na spokojnosť. Pri otázke spokojnosti si mohol jedinec vybrať z piatich možností a to veľmi spokojný, spokojný, menej spokojný, nespokojný a bez odpovede. Pri tomto hodnotení by sme mohli brať do úvahy, že ak sa človek vyjadrí, že je veľmi spokojný alebo spokojný, predpokladáme, že je aj šťastný. A na druhej strane človek, čo je menej spokojný až nespokojný, predpokladáme, že pocit šťastia bude absentovať. Podobný postup bol zvolený aj v štúdií Orviskej, Uramovej a Hudson (2017), ktorá sa zaoberala problematikou neplatennej práce a jej ohodnotenia jednotlivcami. V našom článku chceme porovnať aj údaje z Eurobarometru, ktorý zisťuje vo svojom prieskume, spokojnosť obyvateľov EÚ.

Graf 2: vývoj spokojnosti v krajinách EÚ v rokoch 2015-2018



Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z Eurobarometra.

Pri údajoch z Eurobarometra sme brali do úvahy dve odpovede, keď bol človek veľmi spokojný a spokojný, pretože predpokladáme, že v takom prípade bude aj šťastný. Anglicko

sme zahrnuli do našej analýzy, keďže ešte nevystúpilo z EÚ. Preto sme túto krajinu ešte zahrnuli v našej analýze. Najviac spokojní sú obyvatelia Dánska, Fínska, Írska, Holandska a Luxemburska, tieto krajiny majú v priemere až 95 % jednotlivcov veľmi spokojných alebo spokojných. Na druhej strane najnižšie hodnoty boli zistené v krajinách ako Grécko, Bulharsko, Rumunsko, Taliansko a Chorvátsko, v týchto krajinách je v priemere 60 % jednotlivcov veľmi spokojných alebo spokojných. Krajiny, v ktorých tento ukazovateľ najrýchlejšie rástol v nami sledovanom období, sú napríklad Portugalsko s nárastom o 37 p. b., Grécko s nárastom 17 p. b., Maďarsko 11 p. b., Španielsko 9 p. b., a Slovinsko 8 p. b., na Slovensku bol tiež zaznamenaný nárast o 3 p. b. Krajiny, kde bol vývoj skôr negatívny, sú napríklad Litva, kde je až o 6 p. b. menej jednotlivcov veľmi spokojných alebo spokojných. Ďalej v Chorvátsku tiež poklesla spokojnosť obyvateľom o 4 p. b., v Rumunsku bol pokles o 2 p. b. a v Nemecku a Luxembursku bol pokles v rovnakej výške 1 p. b. v porovnaní rokov 2015 a 2018.

Paradoxné je, že krajiny s nižšími hodnotami HPI napredujú v priemere rýchlejšie oproti krajinám s vysokými hodnotami. Keď porovnáme východné krajiny a západné krajiny alebo skôr bývalé krajiny s centrálnou plánovanou ekonomikou a so zakladajúcimi krajinami EÚ, tak ten rozdiel je podstatný a predstavuje až 20 p. b. Ak by sme si ako príklad zobrali Dánsko, ktoré bolo prvé v rámci tohto ukazovateľa, tak by sme mohli dedukovať, že krajina napreduje ekonomicky, má vysokú mieru zamestnanosti, rastie HDP. Z hľadiska jednotlivca rastie príjem, zlepšujú sa životné podmienky jednotlivca, má pocit finančného a fyzického bezpečia, a teda jeho materiálne a nemateriálne podmienky sa zlepšujú. Teda by sme mohli konštatovať, že takýto jednotlivec už očakáva viac od štátu, čo sa týka lepších životných podmienok, a práve preto jeho pocit šťastia nestúpa, tak ako bývalých v krajinách s centrálnou plánovanou ekonomikou.

Spokojnosť sa vyvíjala trochu iným spôsobom a nemôžeme jednoznačne dedukovať, že pocit spokojnosti jednotlivcov v bývalých krajinách s centrálnou plánovanou ekonomikou rastie viac ako pri severských, či západných krajinách EÚ. Avšak na spokojnosť ako ja na šťastie môžu mať vplyv aj iné mimoekonomické vplyvy. Ako napríklad aj demokracia podľa Orviskej (2010), ale taktiež vybavenie domácnosti (Želinský, 2016), taktiež inštitucionálne vplyvy, ktoré skúmal Hudson (2006). Keď porovnáme naše dve údajové základne, môžeme dedukovať, že sa zhodujú v poradí jednotlivých členských krajín, aj keď hodnoty sa nie vždy zhodujú. Ale napríklad hodnoty Bulharska sa v daných prieskumoch takmer zhodujú, podobné hodnoty sú aj v krajinách ako Grécko a Rumunsko. Krajiny, kde sú jednotlivci spokojnejší a šťastnejší na základe tohto skúmania, by sme mohli povedať, že údaje sa nezhodujú práve kvôli tomu, že spokojný jednotlivec nemusí byť aj šťastný. Práve z tohto dôvodu môžu byť naše údaje odlišné, ale ja preto, že spokojnejší a šťastnejší jednotlivec očakáva viac ako ten, čo je v nižšej miere spokojný a šťastný.

4. Záver

V článku sme zadefinovali historický vývoj danej problematiky a ako koncept šťastia ovplyvňoval jednotlivé ekonomické prúdy. Avšak našim cieľom bola na jednej strane historická genéza konceptu šťastia, ale aj porovnanie skóra šťastia, ktoré je súčasťou indexu šťastnej planéty, a spokojnosti z databázy Eurobarometru. Pričom sme vlastne porovnávali makroekonomický a mikroekonomický pohľad na koncept šťastia.

Pri analýze sme zistili, že poradie jednotlivých členských štátov EÚ je zhodný na základe údajov z týchto dvoch zdrojov. Teda spokojnosť ako mikroekonomický ukazovateľ a skóre šťastia ako makroekonomický ukazovateľ spolu určitým spôsobom súvisia. Ale hodnoty sú odlišné, pričom vyššie hodnoty sú pri úrovni spokojnosti z databázy Eurobarometra. Čo je však paradoxné, že krajiny s nízkymi hodnotami majú podobné hodnoty pri oboch údajových.

Ale ako hodnoty stúpajú, tak vznikajú medzi krajinami väčšie rozdiely. Podstatným zistením bolo aj to, že čím je jednotlivec spokojnejší a šťastnejší, tak očakáva viac od štátu, okolia, zamestnania, rodiny a rôznych iných faktorov, ktoré majú vplyv na jeho šťastie a spokojnosť. Dedukcia je založená na tom, že skóre šťastia rástlo medziročne viac v bývalých krajinách s centrálnou plánovanou ekonomikou, pričom však nedosahovalo hodnoty vyspelejších krajín EÚ.

Pri skúmaní úrovne šťastia môžeme brať do úvahy obidva zdroje, keďže pri normalizácii údajov by sme dostali takmer rovnaké údaje. Bolo by však zaujímavé porovnať úroveň šťastia aj s inými finančnými, či demografickými faktormi. Daná téma ponúka široké množstvo ešte nezodpovedaných otázok, na ktoré sa budeme snažiť nájsť odpoveď v rámci ďalšieho výskumu.

Použitá literatúra

- [1] Ait Said, F. 2011. Le bonheur en économie, idées économiques et sociales SCEREN-CNDP-CRDP.
- [2] Belefkih, S., Bouazzaoui, C. 2016. Bonheur intérieur brut ,mythe ou réalité, la dépêche, numéro 11 édition du 18 au 24 /02/2016.
- [3] Clark, A., Elité, F., Postel-Vinay, F., Senik, C., Van Der Straeten, K. 2005. Heterogeneity in reported well-being: evidence from Twelve european countries. In Economic Journal, 2005, no. 115, p. 118- 32.
- [4] Čaplanová, A., Orviská, M. 2010. Determinanty subjektívneho blahobytu jednotlivcov (Dezagregovaná analýza). In Ekonomický časopis, 2010, vol. 58, no. 1, pp. 61-73.
- [5] Easterlin, R. 1974. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some empirical evidence. In DAVID P. et REDER M. (eds), Nations and Households in Economic Growth. 1974. New York. Academic Press.
- [6] Frey, B., Stutzer, A. 2002. Happiness et economics. How the economy and institutions affect well-being, princeton et oxford, princeton university press.
- [7] Helliwell, J., Layard, R. et Sachs, J. 2016. World Happiness Report 2016, Update. vol. 1. New York: Sustainable Development Solutions Network.. [cit-2018-11-01]. ISBN 978-0-9968513-3-6. <http://worldhappiness.report/#happiness2016>.
- [8] Hudson, J. 2006. Institutional Trust and Subjective Well Being Across the EU, Kyklos, 59, pp. 43-62.
- [9] Khun, T. S. 2008. La structure des révolutions scientifiques, Paris, France: Flammarion. 2008. ISBN: 2081214857.
- [10] Lenoir, F. 2013. Du bonheur :un voyage philosophique. Paris, France: Fayard. 2013. ISBN 2213661367.
- [11] OSN, 2014. Executive summary. 2014. [cit-2018-11-01], http://www.oecdbetterlifeindex.org/media/bli/documents/BLI_executive_summary_2014.pdf.
- [12] Radnisky, G. 1968. Contemporary schools of Metasciences. Chicago: H. Regnery.
- [13] Rumelhard, G. 2005. Problématisation et concept de paradigme : approches épistémologique, psychologique et sociologique . In ASTER, 2005, vol. 40, pp. 205-223.
- [14] Silbert, N. 2013. Leon WALRAS un génie français méconnu . In les echos.fr. Édition 14/08/2013, https://www.lesechos.fr/14/08/2013/LesEchos/21500-034-ECH_leon-walras--un-genie-francais-meconnu.htm.

- [15] Smith, A. 1774. *Theorie des sentiments moraux*. Traduction: DUPUY, JP., GROUCHY, S., FOLLIOT, L. 2016. Paris, France: Rivages. 2016. ISBN: 2743635991.
- [16] Veenhoven, R. Kalmijn, W.M. 2005. Inequality-Adjusted Happiness. In *Nations. Journal of Happiness Studies*, 2005, vol. 6, pp. 421-455.
- [17] Whitaker, C. 2018. Que nous apprend le « bonheur national brut » du Bhoutan?. In *Revue Projet*. 2018. [//www.revue-projet.com/articles/2018-02-whitaker-que-nous-apprend-le-bonheur-national-brut-du-bhoutan/8338](http://www.revue-projet.com/articles/2018-02-whitaker-que-nous-apprend-le-bonheur-national-brut-du-bhoutan/8338).